МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Гроші та кредит»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Облік і аудит

за темою № 12 - Теоретичні засади процента

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО
Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО
Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу
Протокол від 22.09.21№ 2

ПОГОДЖЕНО
Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21№ 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.21№ 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Водолазська Н.В.

Рецензенти:
1. Доктор економічних наук, професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського – Дружиніна В.В.
2. Кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, викладач циклової комісії економіки та управління КЛК ХНУВС Пушкар О.І.

План лекції

1. *Позичковий процент, його сутність і роль.*
2. *Методичні основи нарахування процентів.*

Рекомендована література:

Основна

1. Алєксєєв І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Видавництво Львівська політехніка, 2017. – 216 с.
2. Алєксєєв, І.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2009. – 254 с.
3. Аранчій, В.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. – 362 с.
4. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2018. - 367 с.
5. Бандурка, О.М. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Магнолія 2006, 2014. – 368 с.
6. Ільчук П.Г. Гроші та кредит. Підручник. – Львів : Видавець ПП Сорока Т.Б., 2016. – 412 с.
7. Конституція України, прийнята Законом № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. / Із змінами, внесеними згідно із Законом № 2952-VI від 01.02.2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show
8. Про банки і банківську діяльність : Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14
9. Про грошову реформу в Україні : Указ Президента України // Вісник НБУ. – 1996. – № 5.
10. Про заставу : Закон України № 2654-XII від 2.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12
11. Про затвердження Положення про валютний нагляд : Постанова Правління НБУ від 03.01.2019 № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013500-19#n163
12. Про затвердження Положення про ліцензування банків: : Постанова Правління НБУ від 22.12.2018 № 149 [Електронний ресурс].– Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18
13. Про Національний банк України : Закон України № 679-XIV від 20.05.1999 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14
14. Про порядок регулювання діяльності банків в Україні : Інструкція № 368 від 26.09.2001 р. (зі змін. і доп.) : Постанова Національного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01
15. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від

23.02.2012 № 4452-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17
16. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14
17. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.
18. Савлук М.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : КНЕУ, 2011. — 589 с.
19. Ставерська Т.О. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – Харків : Видавець Іванченко І.С., 2015. – 88 с.
20. Шевчук І.Л. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Х. : Видавець І.С. Іванченко, 2018. – 271 с.

Додаткова

21. Гриньова, В.М. Гроші і кредит. Навчальний посібник. – Х. : ІНЖЕК, 2003. – 208 с.
22. Демківський, А.В. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – К. : Дакор, 2007. – 528 с.
23. Євтушенко О.А. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. – Д. : ДУЕП, 2009. – 172 с.
24. Івасів Б.С. Гроші та кредит. Підручник. – Тернопіль : Карт-бланш, 2000. – 512 с.
25. Історія гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua
26. Коваленко В.В. Банківська система України. Монографія. – Суми : УАБС НБУ, 2010. – 187 с.
27. Коваленко Д.І. Гроші та кредит : теорія і практива. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 352 с.
28. Коваленко Д.І. Фінанси, гроші та кредит : теорія та практика. Навчальний посібник. – К. : Центр учбової літератури, 2013 – 578 с.
29. Корнєєв В.В. Модифікація форм фінансового посередництва в Україні / В.В. Корнєєв // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 77-85.
30. Костюка О., Лін М., Омета Г. Євразійські перспективи розвитку банківських систем. Монографія. – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 157 с.
31. Коцовська Р.Р. Банківські операції. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2010. – 390 с.
32. Крупка М.І. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Л., 2010. – 406 с.
33. Лагутін В.Д. Кредитування : теорія і практика. Навчальний посібник. – К. : Знання, КОО, 2010. – 215 с.
34. Манжос С. Б. Гроші та кредит. : Навчально-методичний посібник для проведення практичних занять та організації самостійної роботи для студентів денної форми навчання спеціальності «Економіка підприємства», «Міжнародна економіка». – Полтава, 2010. – 100 с.
35. Михайловська І.М. Гроші та кредит : практикум. Навчальний посібник. – Львів : Новий Світ-2000, 2008. – 310 с.
36. Михайловська І.М. Гроші та кредит. Навчальний посібник. – Львів :

Новий світ 2000, 2011. – 432 с.
37. Пахомов, В.І. Гроші та кредит. Навчально-методичний посібник. – К. : МАУП, 2004.- 56 с.
38. Реверчук С.К. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Знання, 2011. – 382 с.
39. Черкашина К.Ф. Гроші і кредит : в схемах та таблицях. Навчальний посібник – Київ. : ЦП «КОМПРИНТ», 2013. – 214 с.
40. Щетинін А.І. Гроші та кредит. Підручник. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 430 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті
41. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua
42. Офіційний сайт вільної енциклопедії Вікіпедії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/
43. Офіційний сайт Національного банку України: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/
44. Офіційний сайт навчальні матеріали онлайн: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/
45. Офіційний сайт Асоціації українських банків: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aub.org.ua

Текст лекції

1. Позичковий процент, його сутність і роль

Позичковий процент існував не завжди. Він виник тоді, коли товарне виробництво уже досягло певного ступеня розвитку, на якому склався регулярний грошовий обіг та виникли кредитні відносини. Процент взагалі неможливий без існування кредиту.

Процент (від лат. pro centum – на сотню) – сота частка будь-якого числа, що взяте за ціле. В українській мові його синонімом є слово «відсоток».

Капіталістичний кредит як рух позичкового капіталу надається для задоволення потреб виробника у тимчасових коштах, щоб прискорити або організувати процес виробництва чи обігу товарів. Звичайно, тут процент не повинен поглинати весь додатковий продукт. Інакше не буде сенсу користуватися кредитом. Процент може мати такий рівень, щоб користуватися кредитом було взаємовигідно і для кредитора, і для позичальника. Таким чином, виробничі відносини визначають соціально-економічну природу процента.

В умовах ринкової економіки його суть полягає в тому, що ***процент є платою за користування позичковим капіталом, тобто його ціною.*** При цьому між кредитором і позичальником відносно величини процента, строків і методів його сплати виникають певні економічні відносини. Тому процент є економічною категорією.

Для відносин з приводу процента характерно, що вони являють єдність

відносин з приводу сплати процента та його одержання. Сплата процента характеризує передачу певної частини вартості без одержання еквівалента. Процентна сума повністю переходить від позичальника до кредитора. Цей перехід вартості за напрямом протилежний рухові кредиту, що надається, але збігається з рухом кредиту, котрий повертається.

Джерелом сплати процента є додаткова вартість, що створюється у процесі виробництва, а його кількісним визначенням – його ставка, або норма.

Норма процента *– це відношення суми річного доходу, одержуваного на позичковий капітал, до суми капіталу, наданого в позичку, помножене на 100.*

Норма процента знаходиться у певній залежності від норми прибутку: у звичайних умовах середня норма прибутку є максимальною межею для норми процента. Нижню (мінімальну) межу норми процента точно визначити не можна. Але вона не повинна дорівнювати нулю, бо інакше надання кредиту втрачає всякий сенс для кредитора. Відомо, що прибуток поділяється на процент та підприємницький дохід. Перший привласнює кредитор, а другий – позичальник.

Норма процента – це динамічна величина, що залежить насамперед від середньої в даній країні норми прибутку як міри прибутковості капітальних вкладень у виробництво. Дж. Кейнс сутність процента розглядав як «плату за розставання з ліквідністю» і відношення до дії загального психологічного закону, за яким люди віддають перевагу грошам як найліквіднішій формі багатства. Величина позичкового процента, за Кейнсом. залежить від двох факторів:

1) прямо пропорційна перевагам ліквідності;

2) обернено пропорційна кількості грошей, що перебувають в обігу. Розрізняють переважно *два види норми процента за кредит:*

1) ринкову, яка складається під дією кон'юнктури монетарного ринку;

2) середню норму процента, що складається на монетарному ринку за певний період.

Застосовуються процентні ставки *фіксовані,* які протягом певного періоду не змінюються, і *плаваючі.* Плаваючі процентні ставки все більше поширюються, особливо за середньострокові і довгострокові кредити. За цими кредитами розмір ставки на весь строк не фіксується, а переглядається через узгодження строків з урахуванням зміни кон'юнктури грошового ринку, інфляції тощо. Час, впродовж якого процентна ставка залишається незмінною, називають *процентним періодом.*

Номінальна процентна ставка – це ціна грошової позики, що визначається як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу**.** *Реальна ставка процента* визначається шляхом порівняння між собою товарних еквівалентів з урахуванням інфляційного впливу.

Рівень норми процента встановлюється під впливом конкуренції на

ринку позичкових капіталів і залежить від співвідношення попиту та пропозиції на позичковий капітал. Процентні ставки диференціюються залежно від виду кредиту, його розміру і забезпечення позички, особистості клієнта. Найнижчою є процентна ставка для «першокласних» позичальників (в США її називають «прайм рейт»), яка встановлюється для найбільш надійних крупних позичальників. Вона є базовою для встановлення інших процентних ставок.

Крім норми прибутку, на рівень норми процента впливає багато інших факторів, а саме:

– розміри грошових нагромаджень та заощаджень у суспільстві та товарно-грошова збалансованість виробництва;
– масштаби виробництва, рівень його спеціалізації та кооперування;
– співвідношення між внутрішнім і зовнішнім боргом держави;
– циклічність коливань виробництва;
– сезонність умов виробництва та реалізації продукції;
– темпи інфляції, прискорення яких викликає підвищення процентних ставок, що слугує захистом від знецінення позичкового капіталу.
– рівень кредитно-грошового регулювання економіки центральним банком за допомогою процентних ставок, їх диференційованості залежно від грошово-кредитної політики;
– міжнародні фактори, особливо вільний перелив капіталів з країни в країну, передусім так званих гарячих грошей.

Отже, динаміка зростання процента визначається стихійним ринковим механізмом і певною мірою залежить від державного грошово-кредитного регулювання економіки.

Різниця між процентними ставками за наданий кредит і за залучені ресурси називається ***маржою*** (від фр. marge – край). Розмір маржі залежить від фінансового стану позичальника, строку кредиту, темпів інфляції, процентної ставки, яка сплачена за залучені кредитні ресурси, тощо і може бути постійним або змінним протягом терміну існування кредитних відносин між сторонами кредитної угоди. Інколи її розмір може обмежуватись центральним банком країни.

Позичковий процент виконує ***функції*** розподілу прибутку та збереження позичкового фонду.

Розподільча функція процента змушує позичальника раціонально використовувати надані йому кредитором кошти, щоб не тільки їх повернути, а й отримати додатковий дохід, якого вистачило б на сплату процентів і одержання власного прибутку, заради якого позичальник вступив у кредитні відносини. Як уже зазначалося, прибуток, отриманий позичальником з використанням позичкового капіталу, розподіляється на дві частини – позичковий процент і підприємницький дохід.

Функція збереження позичкового капіталу полягає в тому, що за допомогою процента кредитору забезпечується повернення від позичальника як мінімум вартості, рівноцінної тій, яка була надана в кредит. Особливо дія цієї функції проявляється в періоди високих темпів інфляції. Адже інфляція

породжує процентний ризик – небезпеку втрат: у кредиторів – унаслідок зниження номінальних і реальних процентних ставок за кредити відносно темпів інфляції, у боржників – за їх підвищення. Процентний ризик банків виникає і в разі перевищення процентних ставок, що сплачуються ними за залучені кредитні ресурси, над ставками за наданими позичками. Тому під час інфляції процентна ставка за користування позичками зростає. У такий спосіб кредитор перекладає ризик знецінення позичкового капіталу на позичальника, а через нього – на все суспільство, адже сплачені підвищені проценти позичальник спробує відшкодувати шляхом підвищення цін на свої товари.

Щоб запобігти втратам або хоч зменшити ризик, банки в період інфляції застосовують такі заходи:

– вводять плаваючі процентні ставки за кредит, які змінюються з урахуванням темпів інфляції, тобто переглядаються або через невеликі періоди (щомісячно чи щоквартально), або зі зміною центральним банком базової процентної ставки (ставки рефінансування), або ж зі зміною темпів інфляції;

– намагаються надавати не середньо- або довгострокові кредити, а переважно короткострокові;

– надають кредити не під проценти, а за умови участі в прибутку від прокредитованого заходу тощо.

Функцію збереження позичкового фонду слід відрізняти від приросту позичкового фонду. Приріст останнього може відбуватися за рахунок різних джерел, зокрема за рахунок одержаних з позичальників процентів, що є основним джерелом формування доходів банку.

2. Методичні основи нарахування процентів.

Існують різні способи нарахування процентів, які залежать від умов договору позики. Відповідно застосовують різні види процентних ставок, кожна з яких має свої ознаки.

Процентні ставки диференціюються залежно від:

– виду кредиту;
– його розміру;
– наявності забезпечення;
– кредитного досьє клієнта.

Динаміка зростання процента визначається стихійним ринковим механізмом і певною мірою залежить від державного грошово-кредитного регулювання економіки.

Процентна ставка визначається в процентах або у вигляді десяткового чи звичайного дробу.

Класифікація процентних ставок здійснюється за кількома критеріями:

1. Залежно від стабільності функціонування процентні ставки бувають:

– **постійні (фіксовані)**, які не змінюються протягом усього періоду

кредитування;

– **змінні (плаваючі)**, які змінюються в процесі кредитування залежно від ринкової кон'юнктури.

Щоб зменшити ризики з метою запобігання втратам, банки, особливо в період інфляції, користуються плаваючими процентними ставками, періодично їх переглядаючи.

2. Залежно від врахування чи неврахування інфляційного впливу визначаються:

НОМІНАЛЬНА ПРОЦЕНТНА СТАВКА – ціна грошової позики, що розраховується як відношення річного доходу, отриманого на позичковий капітал, до суми позики без урахування зміни рівня цін під тиском інфляційного процесу**.**

Тобто, ***номінальна процентна ставка дорівнює нормі процента.***

Інфляційний вплив на величину процентної ставки враховує реальна процентна ставка.

РЕАЛЬНА СТАВКА ПРОЦЕНТА – це номінальна процентна ставка, скоригована на рівень інфляції. Розмір реальної процентної ставки відображає фактичну її величину, що визначається на базі номінальної ставки за мінусом індексу інфляції.

Проблема захисту позичкового капіталу особливо актуальна в періоди економічної нестабільності та інфляції, коли реальна кредитна сума, що надавалася в кредит, в момент її повернення може виявитися значно меншою від тієї, що була на момент кредитування. Ось чому потрібно відслідковувати номінальну і реальну процентні ставки.

Базою для розрахунку процентної ставки за кредитами комерційних банків, як вже зазначалося вище, ***є облікова ставка НБУ***, за якою останній здійснює рефінансування комерційних банків.

Якщо кредитні ресурси, які сформував комерційний банк, порівняно з обліковою ставкою є більш дешевими, він може встановлювати проценти, що є нижчими від облікової ставки:

– ***реальні*** (за мінусом знецінення грошей);

– ***від' ємні,*** що відображають умови випередження темпів знецінення грошей відповідно до темпів зростання позичкового процента.

Процентна ставка за депозитами або кредитами банків може нараховуватися у вигляді простих чи складних процентів.

ПРОСТИЙ ПРОЦЕНТ – сума доходу, що нараховується на основну суму капіталу взятого або відданого в борг у вигляді інвестицій (кредиту) наприкінці кожного інтервалу нарахування, і за якою подальші розрахунки не здійснюють. Нарахування простих процентів застосовується, як правило, при короткострокових фінансових операціях термін проведення яких менше року або дорівнює йому, або у випадках, коли проценти не приєднуються до суми боргу, а періодично виплачуються кредитору.

Залежно від умов договору про вкладення коштів частіш за все термін проведення операцій дорівнює 1 року, але можуть бути й 1, 3, 6 місяців

СКЛАДНИЙ ПРОЦЕНТ – сума доходу, що нараховується у кожному

інтервалі, яка не виплачується, а приєднується до основної суми капіталу (вкладу) в наступному платіжному періоді.

Приєднання нарахованих процентів до основної суми, що служить базою для їхнього нарахування, називають ***КАПІТАЛІЗАЦІЄЮ ПРОЦЕНТІВ***.

В результаті проведення цієї операції приєднання подальший розрахунок доходу здійснюється не від первісної (початкової), а від накопиченої суми капіталу (вкладу).

Нарахування складних процентів застосовується, як правило, при довгострокових фінансових операціях (інвестуванні, банківському кредитуванні на термін більше 1 року і т.п.).

Розглянемо основні способи нарахування позичкового процента фінансовими посередниками в залежності від умов кредитування або умов розміщення вкладів на депозитних рахунках.

Для нарахування процентів за депозитами або кредитами банків використовують формулу нарощення вартості.

ПІД НАРОЩЕНОЮ СУМОЮ розуміють первісну (початкову) суму боргу з нарахованими до кінця терміну дії договору процентами.

$$S = P + I$$

де S – нарощена сума боргу (майбутня вартість грошей);

Р– первісна (початкова) сума боргу (теперішня вартість грошей);

I – розмір плати за користування позиченими коштами, тобто проценти за весь термін позики (англ. – *Interest*).

МАЙБУТНЯ ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ (англ. *Future Value, FV)* – сума вкладених у теперішній час грошових коштів, на яку вони перетворяться через певний період часу з урахуванням обраної процентної ставки.

ТЕПЕРІШНЯ ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ (англ. *Present Value, PV*) – сума майбутніх грошових коштів (вкладу), приведених з урахуванням конкретної процентної ставки до поточного моменту часу.

Інтервал часу, до якого застосовується процентна ставка, називається ***ПЕРІОДОМ НАРАХУВАННЯ ПРОЦЕНТІВ***, тобто це загальний період часу, протягом якого здійснюють процес нарощення або дисконтування грошової суми (вкладу).

ІНТЕРВАЛ НАРАХУВАННЯ – це мінімальний період, після якого відбувається нарахування процентів.

Прості проценти нараховуються за формулою:

$$I = P \times n \times i$$

де i – процентна ставка або ставка нарощення за простими процентами, виражена десятковим дробом;

n – термін позики в роках.

Загальна сума виплат за річною ставкою простих процентів з урахуванням нарахованих процентів (тобто майбутня вартість грошей або нарощена наприкінці терміну сума) розраховується таким чином:

$$S = P + I = P + P \times n \times i = P \times (1 + n \times i)$$

Тобто, $S = P \times (1 + n \times i)$

де $(1 + n \times \boldsymbol{i})$ – коефіцієнт (множник) нарощення простих процентів.

Таким чином, нарощена сума визначається множенням початкової суми боргу на множник нарощення, який показує, у скільки разів нарощена сума більше початкової.

У світовій банківській практиці для визначення часової бази використовують **три методи визначення кількості днів для розрахунку процентів:**

- **метод «факт/факт»** – при розрахунку суми процентів береться фактична кількість днів у місяці й році (**точні проценти**).

Метод ще називають ***англійським*** й він використовується в Англії, США, Португалії, Україні;

- **метод «факт/360»** – при розрахунку суми процентів береться фактична кількість днів у місяці, але умовно в році – 360 днів.

Метод ще називають ***французьким*** й він використовується у Франції, Швейцарії, Бельгії, Іспанії;

- **метод «30/360»** – враховується умовна кількість днів у місяці (12 місяців по 30 днів), у році – 360 днів (**звичайні проценти**).

Метод ще називають ***німецьким*** й він використовується у Німеччині, Данії, Швеції та Україні.

При розрахунку процентів враховується перший день і не враховується останній день договору.

Складні проценти застосовуються, як правило, у фінансових операціях, термін проведення яких більше 1 року, якщо інше не оговорено договором спеціально.

Процес нарахування складних процентів означає, що нараховані проценти додаються до початкової суми боргу і проценти нараховуються на всю отриману після приєднання суму, тобто базою нарахування процентів є як початкова сума фінансової операції, так і сума вже накопичених до цього часу процентів. Таким чином, процес перерахунку теперішньої вартості грошових коштів (вкладу або кредиту) в їх майбутню вартість передбачає «нарахування процентів на проценти». Цей процес отримав назву ***КОМПАУНДІНГ*** (від англ. *compounding*).

Нарощення за складними процентами передбачає реінвестування отриманих доходів або їх капіталізацію і здійснюється за формулою:

$$S = P \times (1 + i)^n$$

Крім визначення нарощення вартості (компаундінга) у фінансових розрахунках також використовується дисконтування вартості.